

ՀԱՅԿ ՍԱՐԳՅԱՆ

տնտեսագիտության դոկտոր,
ԵՊՀ «Կառավարման և գործարարության» ամբիոնի պրոֆեսոր,
տնտեսագիտության ֆակուլտետի դեկան
էլ. փոստ՝ sargsyan.y.su@gmail.com

**ՀՈՂՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒ ԶՐՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԻ
ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ****1. Ներածություն**

ՀՀ տնտեսության կայուն առաջընթացի ապահովման առաջնահերթություններից մեկը հողօգտագործման ու ջրօգտագործման ազգային պետական ծրագրի (ՀՁԱԾ) կենսագործումն է լինելու:

«Եթե հաջողվեր ժողովել մեր երկրի տարեկան բյուջեին համագոր դրամազուլուխ, այն տնտեսության ո՞ր ոլորտներում կներդնեիք» հնարավոր հարցին մեր պատասխանն աներկբա է. նախ և առաջ՝ գյուղատնտեսությունում: Այս պնդումը կատարում են՝ քաջ գիտակցելով, որ կլինեն բազմաթիվ ընդդիմախոսներ, ովքեր գյուղատնտեսության ոլորտի ընտրությունը առնվազն վիճահարույց կհամարեն, քանի որ այն խիստ ռիսկային է: ՀՀ-ում բարձր տեխնոլոգիաներին ու գիտելիքահենք տնտեսությանը նախապատվություն տալը տեսանելի հորիզոնում խիստ ցանկալի, սակայն մեծ արդյունքների ակնկալությունը իրատեսական չէ մեկ պարզ պատճառով՝ բացակայում են անհրաժեշտ տեխնոլոգիաները, գիտակրթական համակարգերն ու կենտրոնները¹: Խելամիտ մոտեցման դեպքում որոշ բարձր տեխնոլոգիաներ կարող են արդյունավետ կիրառում գտնել նաև գյուղատնտեսության ոլորտում՝ հողօգտագործման, ջրօգտագործման մեջ: Ի վերջո, զարգացած և նորարարություններով առանձնացող երկրների դասակարգումը վկայում է, որ ընդգծված առաջընթաց ունեն այն երկրները, որոնք նախ և առաջ հաջողություններ են արձանագրել ավանդական ռեսուրսների օգտագործման բնագավառում:

Ներկա ոչ բարվոք տնտեսության ոլորտում բեկում մտցնելու համար գոյություն չունի ներդրումային առավել հավակնոտ ու մասշտաբային այլընտրանք, քան ավանդական ռեսուրսների՝ մեր երկրի հողի, ջրի, «մեզ բաժին հասած» արևի էներգիայի ու մարդկային կապիտալի պաշարամիջոցների արդյունավետ օգտագործումը: Մրցակցային այլընտրանք կարող էր հանդիսանալ հզոր ատոմակայանի կառուցումը:

Սույն հրապարակման առանցքային տրենդը կամ հիմնական գաղափարն այն է, որ Հայաստանի զարգացման ներկա փուլում տնտեսության պետական

¹ ՀՀ արտաքին առևտրի հաշվեկշիռը տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և սպառողական էլեկտրոնիկայի գծով 2005-2012 թթ. բացասական է: Ավելին, բարձր տեխնոլոգիաների ներմուծումն ավելի քան քսան անգամ գերազանցում է արտահանմանը, իսկ դրա բաժինը չի գերազանցում ընդհանուր արտահանման 1%-ը: Սա այն դեպքում, երբ բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտի զարգացումը համարվում է տնտեսության գերակա ուղղություններից մեկը:

կարգավորման ու հատկապես խնդրո առարկա՝ գյուղատնտեսության ոլորտին ու գյուղի զարգացման խնդիրներին պետության՝ շատ դեպքերում անհաղորդ լինելը ոչ միայն չի բխում մեր երկրի ազգային շահերից, այլև կորստաբեր է ՀԱԾ-ի կենսագործման հապաղման պարագայում: Տնտեսության անափ լիբերալացումը, եթե չի ուղղորդվում առաջընթացի ապահովման համապարփակ լուծումներով, կարող է առանձին դեպքերում կործանարար հետևանք ունենալ, ինչպես դա եղավ մեզ մոտ և շարունակվում է հողօգտագործման (այդ թվում՝ ընդերքօգտագործման) և ջրօգտագործման բնագավառներում:

Շուկայական տարերքին կուլ չզնայու և տնտեսվարմանը անհարկի միջամտությունից խուսափելու համար, ինչպես ցույց է տալիս միջազգային փորձը, անհրաժեշտ է ճիշտ դիրքավորվել տնտեսության պետական կարգավորման բազմավեկտոր ուղղություններում՝ սկսած արդյունքների ստեղծումից մինչև դրանց բաշխումն ու վերաբաշխումը: Գիշտ դիրքավորումը, որն, ի դեպ, միտված է տնտեսության արդյունավետ ու մրցունակ կառուցվածք ունենալուն, վճռորոշող է եղել ոչ միայն անցումային, այլև զարգացած երկրների համար:

Պետության կամ պետական հատվածի չափերի մասին դատողությունները կարող են տարբեր լինել: Հաճախ դա կախված է քննարկման նպատակից կամ համատեքստից, այսինքն՝ թե ինչ խնդիրների է վերաբերում քննարկումը՝ համախառն թողարկմանը, աշխատանքի շուկայի՞ն, ներդրումների ծավալների՞ն ու ուղղությունների՞ն և այլն, շատ անգամ էլ՝ մենք պետությունը չափելու ենք հենց այդ իրողություններին համապատասխան:

Հայաստանի Հանրապետությունում պետությունը մեծ չէ, տիրապետող է այն տեսակետը, որ անգամ ավելի փոքր է, քան անհրաժեշտ է: Սակայն այդ մասին առավել լրիվ պատկերացում կազմելու համար հարկավոր է Հայաստանի Հանրապետության պետական հատվածը չափել այլ երկրների համատեքստում (տես աղյուսակ 1): Համեմատությունը հաստատում է, որ Հայաստանը պետությանը հատուկ բնութագրիչների առումով փոքր է, ուստի պետական հատվածի ազդեցությունը տնտեսության վրա ևս չի կարող մեծ լինել:

Համաշխարհային տնտեսությունում տեղի ունեցող խիստ հակասական գործընթացները, որոնք մասնավորաբար դրսևորվում են ծախսերի ու արդյունքների անհամաչափություններով, չեն շրջանցում ՀՀ տնտեսությունը, ուստի չեն փոխում ՀՀ առջև ծառայած նվազագույն խնդիրը՝ մեծացնել դիմադրողականությունը հաղթահարելու տնտեսության տարատեսակ ճգնաժամերը: Հանրային կյանքում, տնտեսությունում ճգնաժամերի հաղթահարումը և, ընդհանրապես ապաքինման գործընթացը բազմապրոֆիլ ու բազմաֆունկցիոնալ է: Եթե բնության մեջ թույլը, տկարը ենթակա է սանմաքրման, ապա տնտեսության մեջ սնանկի առողջացումը իրականացվում է հատուկ ծրագրային գործընթացների կիրառմամբ: Ի դեպ, սնանկ կարող է ճանաչվել և՛ երկիրը, և՛ ընկերությունը, և՛ տնտեսության մի ամբողջ ոլորտ: Մոտեցումների ընդհանրական եղանակների պարագայում՝ հակաճգնաժամային ներագդման ու առողջացման մեթոդներն են տարբեր:

Աղյուսակ 1

**Պետական հատվածի չափը մի շարք երկրներում, 2004 թ.
(ՀՆԱ-ի մեջ տոկոս)**

	Ավելացված արժեք	Եկամուտներ	Ծախսեր	Սպառում
Հայաստան	6	15	17	11
Շվեդիա	19	58	57	27
Դանիա	20	57	55	27
Ֆրանսիա	16	50	53	24
Նորվեգիա	16	58	46	22
Ֆինլանդիա	16	53	51	23
Մեծ Բրիտանիա	11	41	44	21
Գերմանիա	9	43	47	19
Եվրամիության 15 երկիր	13	45	47	21
ԱՄՆ	11	32	36	16
Ճապոնիա	9	30	38	18
Ռուսաստան	9	37	34	16
Ուկրաինա	11	36	40	18
Չեխիա	12	41	44	22

Աղբյուրը՝ Վ. Գաբրիելյան, Գ. Սարգսյան, Տնտեսության հանրային հատվածի ընդհանուր բնութագիրը // «Հանրային կառավարում», 2009, 2 («Պետական ծառայություն», Երևան, 2009), էջ 73:

ՀՀ տնտեսության վերելքի ռազմավարության նախապայմանը մրցակցային բարենպաստ միջավայր ստեղծելուն զուգընթաց տնտեսությունում մրցունակ կառուցվածքի ձևավորումն է, որը կարող է խարսխվել հողօգտագործման ու ջրօգտագործման ազգային պետական ծրագրի վրա: Վերջինիս մշակումը հնարավորություն կընձեռի ունենալու ոլորտի զարգացման նպատակային ուղեգիծ՝ հրաժարվելով անցած տարիներին իրականացված պահանջարկային կարճաժամկետ կարգավորման (այն էլ՝ ոչ համալիր) քաղաքականությունից:

2. ՀՀԱԾ-ի պահանջվածությունը

Անկախությունից ի վեր այդպես էլ չի ձևավորվել գիտականորեն հիմնավորված ու հետևողականորեն կենսագործվող *զարգացման ամբողջական տեսլական* երկրի տնտեսության երկարաժամկետ զարգացման կտրվածքով, որում առանձնացվեր կոնկրետ ոլորտի, տվյալ դեպքում՝ գյուղատնտեսության ու գյուղի զարգացմանն ուղղված համակարգված գործողությունների ամբողջական փաթեթ, որոնք պետք է մշակվեն ու գործադրվեն՝ առավելագույնս հաշվի առնելով երկրաքաղաքական, ազգային անվտանգության, ռեսուրսային (պաշարամիջոցների), սոցիալ-հոգեբանական, նոր մշակույթի ձևավորման, համեմատական առավելությունների ու այլ առանձնահատկությունները: Հետևաբար, ՀՀԱԾ-ի դրույթները պետք է մշակվեն ու գործադրվեն այս համատեքստում:

Որքան էլ ռեսուրսները սահմանափակ լինեն, միշտ կան դրանց վատ, լավ կամ առավել լավ օգտագործման չափանիշներն ու հնարավոր լուծումները: Ազգային շահի համատեքստում (առողջ սերունդ, պաշտպանունակություն, տնտե-

սական անվտանգություն, արտադրանքի մրցունակություն և այլն) առաջադրվող նպատակների ու բնագծերի հասանելիությունն ապահովող ենթաօրագրերը բազմազան են՝ «Պարեն», «Էներգետիկա», «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ», «Կրթություն, առողջապահություն և մշակույթ» և այլն, և այս ցանկում՝ «ՀՋԱԾ»-ի ընդգրկումը, ապա և դրանց մանրակրկիտ մշակումն ու իրագործումը կդառնան վերելքի ռազմավարության գործուն միջոցներ:

Ինչպես իրավացիորեն նշվում է. «Դեպի զարգացում անցման և տնտեսությունում էական կառուցվածքային տեղաշարժերի միջոցով է միայն հնարավոր ապահովել իրատեսական համարվող 5-7 %-ից բարձր տնտեսական աճ: Կարելի է նշել, որ Հայաստանի տնտեսությունն ունի 4-4,5 տոկոսանոց աճի միջին ժամկետ տրենդը գերազանցելու ներուժ, որը, սակայն, կարող է իրականանալ միայն ուղղորդված ջանքերի շնորհիվ: Այս առումով ՀՀ Կառավարության ծրագրում նախանշված 5-7 տոկոսանոց միջին ժամկետ աճը թե՛ հասանելի է, թե՛ հավանուտ, քանի որ առանց նոր փոփոխությունների, իներցիայով գրեթե անհնար կլինի ոչ միայն 5-7 տոկոսանոց աճն ապահովելը, այլև տրենդային 4-4,5 ցուցանիշին հասնելը»¹: Ողջ խնդիրը սակայն, այն է, որ նշված 5-7 տոկոս աճը ոչ մի կերպ չպետք է դառնա նպատակային բնագիծ: Դեպի զարգացում անցումն ապահովելու, ստեղծված իրավիճակում բեկում մտցնելու, ՀՀ Կառավարության ծրագրային խնդիրների ու առաջնահերթությունների շարքում չթերագնահատելով մյուս նպատակային ծրագրերի դերը, ՀՋԱԾ-ը պետք է դիտվի մեր հասարակության դեռևս չարժևորված, սակայն իրական առաջընթաց պարունակող մակրոտնտեսական կայունացման ու զարգացման բազային երաշխիք:

Բանն այն է, որ իրականացվող ոչ բավարար տնտեսական քաղաքականության պատճառով սկսած 1992 թ.՝ ՀՀ անհրաժեշտ տնտեսական աճը և սոցիալական առաջընթացը հետաձգվել են անորոշ ժամանակով, հանգեցրել մակրոտնտեսական իռացիոնալ կայունության: Դեռևս չեն ապահովվում տնտեսական կայուն աճը գործազրկության ցածր մակարդակում (ներքին հավասարակշռություն) և դրամական միջոցների ցանկալի ներհոսքը (արտաքին հավասարակշռություն)²: Այս ամենի ակունքները պետք է փնտրել նաև ՀՋԱԾ-ի հիմնադրույթների բացակայությամբ: ՀՋԱԾ-ի պահանջվածության առումով, ինչպես նշվել է, ոչ պակաս կարևոր է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ տնտեսության ագրարային հատվածին բնորոշ են անընդհատ ծագող, առաջացող ռիսկերը, որոնք պետք է հնարավորինս չեզոքացվեն:

Կառավարվող ռիսկայնությամբ, բարձր արտադրողականությամբ գյուղատնտեսությանը ներհատուկ է համեմատական առավելությունը: Բարեբախտաբար, ՀՀ կորցրել է երբեմնի համեմատական առավելություններից մեկը՝ էժան աշխատուժի երկիր լինելը: Միջին աշխատավարձը այլևս գերազանցում է 150 հազար դրամը: Մեր ավանդական ռեսուրսների՝ հողի, ջրի ու մարդկային կապիտալի հնարավորությունների ու տնտեսական բավարար մեխանիզմների գործադրման շնորհիվ Հայաստան երկիրը կարող է վերածվել անդաստանի:

¹ Վ. Գաբրիելյան, Տնտեսագիտության և Հայաստանի տնտեսության մարտահրավերները: ԵՊՀ տնտեսագիտության ֆակուլտետ, Տարեգիրք 2012 [Տնտեսագիտության ֆակուլտետ], Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2013 թ., էջ 11:

² Ս. Դավոյան, Ա. Մարկոսյան, Հ. Սարգսյան, Վերափոխումները անցումային երկրների տնտեսություններում, Երևան, Տիգրան Մեծ հրատ., 2003 թ., էջ 239:

Այս հրապարակման մեջ չենք անդրադառնալու գյուղկոտպերացիայի ու ագրարային տնտեսվարման այլ ձևերի զարգացման, գյուղմթերքների իրացման և վերջապես գյուղական բնակավայրերի կայուն զարգացման խնդիրներին, որոնք դարձել են առանձին ուսումնասիրության առարկա¹: Շատ խնդիրների լուծումը առանձնահատուկ մոտեցումների մշակումներ է պահանջում՝ երբեմն փոխառնելով այլ ոլորտներ, ինչպես օրինակ բնական մենաշնորհների կարգավորման մեխանիզմները: Գյուղատնտեսության ոլորտում աննպատակահարմար է յուրաքանչյուր ֆերմերի կցել հակակարկտային իր կայանը, ինչպես անիմաստ է յուրաքանչյուր ջրասպառողի համար առանձին ջրատարի կառուցումը:

Բնական հարց կարող է առաջանալ. ՀՀ-ում ծրագիրը չի՞ արտացոլվում արդյոք ՀՀ Կառավարության կանխագծումներում, հատկապես երբ ՀՀ Կառավարության կողմից ընդունվել է «ՀՀ գյուղատնտեսության 2010-2020 թվականների կայուն զարգացման ռազմավարությունը» հայեցակարգը: Նախ նկատենք, որ ՀՀ-ում իր բնույթով համալիր նպատակային ծրագիր է, որը կոչված է լինելու ՀՀ համեմատական առավելությունների կարևոր բաղադրիչները տնտեսության մեջ առավելագույնս ներգրավելու, ոլորտում տնտեսական շրջապատույտը վաճառքի ու մատակարարման ամբողջական շղթաներով, ժամկետայնության նախանշումով ու իրականացման բավարար մեխանիզմներով ամրագրելու միջոցով, և վերջապես՝ արդյունավետությունը գնահատելով՝ ձեռք բերել առավելագույն արդյունքներ: Երկրորդը, հիշատակված փաստաթուղթը դեռևս չի ներառում մոդելներով հիմնավորված արդյունավետ ռեսուրսաօգտագործման կանխատեսումային սցենարներ, որոնք կարող են նպաստել երկրի տնտեսական վերելքին՝ երկարատև կայուն տնտեսական աճի նախադրյալներ ստեղծելու առումով:

3. ՀՀ-ի թիրախային հիմնական ուղղությունների թվում են՝ ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավումը, բնակչության տարաբնակեցման կարգավորումը, աղքատության կրճատումը, ՀՀ-ից ապրանքների ու ծառայությունների արտահանման խթանումը:

3.1. Ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավումը, արտագաղթի կանխումն ու ներգաղթի խրախուսումը²: Անկախության առաջին տասնամյակում ի չիք դարձան նախընթաց 20-ամյակում ձևավորված ՀՀ բնակչության ընդլայնված վերարտադրությունն ապահովող բնութագրական հայտանիշները՝ բնակչության բարենպաստ կառուցվածքը, միջպետական արտագաղթի ոչ մեծ բացասական մնացորդը և այլն, որոնց պատճառով աստիճանաբար առաջացավ ճգնաժամային իրավիճակ: Ստեղծված վիճակը չչտկելու և ճակատագրի քմահաճույքին թողնելու պարագայում կարող են խարխուլվել ազգային անվտանգության հիմքերը:

Բնակչության շարունակվող արտագաղթի աճող ծավալները հանգեցրին այն բանին, որ ՀՀ 2011 թ. մարդահամարի տվյալների դիտարկման պահին (12 հոկտեմբեր, 2011 թ.) բնակչության թվաքանակը կազմել է ընդամենը 3018,9 հազար մարդ, մինչդեռ եթե չլիներ բնակչության մշտական արտահոսքը, ապա 2012 թ. սկզբին ՀՀ բնակչությունը կկազմեր 3339 հազար մարդ (3213 հազար մարդ՝ ըստ

¹ **Հ. Սարգսյան, Խ. Հարությունյան, Վ. Մանասյան**, ՀՀ տնտեսության ագրարային հատվածի և գյուղի կայուն զարգացման սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրները, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2011 թ. (հետագայում «ՀՀ տնտեսության ագրարային...»):

² 3.1 ենթահատվածը շարադրված է տնտեսագիտության թեկնածու Ռ. Եզանյանի հետ համատեղ:

2001 թ. Մարդահամարի + 126 հազար մարդ 2002-2011 թթ. բնակչության բնական աճը): Պայմանավորված 2001 թ. և 2011 թ. մարդահամարների միջև ընկած 10-ամյա ժամանակահատվածում երկրից անընդհատ արտագաղթածների շարժի բնույթով տեղի է ունեցել ըստ սեռի բաշխման և տարիքային կառուցվածքի խաթարում, այդ թվում ծերացման երևույթի ոչ բնական արագացում, որը պայմանավորվում է դրսևորվող միտումներով: ՀՋԱԾ-ի քիրախային ուղղություններից մեկը բնակչության արտագաղթի կանխումն ու ներգաղթի խթանումն է լինելու, քանի որ երբ խորամուկ է ենթ լինում այն ծնող պատճառների մեջ, տեսանելի են դառնում անհապաղ լուծում պահանջող հիմնախնդրի կարգավորման ուղիները:

Երկրից արտագաղթի պատճառների շարքում են ինչպես արտածին, այնպես էլ ներքին գործոնները: Արտածին գործոններից առանձնանում են՝

- տարածաշրջանում ձևավորված աշխարհաքաղաքական մարտահրավերները՝ հատկապես Արցախի չկարգավորված հիմնախնդիրը,
- Հայաստանի ապաշրջափակման հեռանկարի անորոշությունը,
- սոցիալական անարդարությունը և այլն:

Ներքին գործոնները բազմապրոֆիլ են՝ ի պատասխան մեկնելու պատճառները հարցի՝ հարցվածների 2/3-ը հիմնականում «աշխատանք չկա», «հեռանկար չկա» պատասխաններն է տալիս, ապա հավելում են «արդարություն չկա», «ապրուստ չկա»: ՀՋԱԾ-ը այս կենսախնդրի լուծման հարցում կունենա առանցքային նշանակություն:

3.2. ՀՀ տարաբնակեցման համակարգերը արմատապես փոխվել են. չեն գործում նախկինում կիրառվող վարչահրամայական մեթոդները (գյուղական բնակավայրերում մասնաճյուղերի ստեղծում և այլն), և այդ վակուումը բավարար չափով չի լրացվում ինքնակազմակերպման ու կառավարման գործընթացներով:

Գյուղական վայրերը մոտավոր հաշվարկներով զբաղեցնում են մեր հանրապետության տարածքի 2/3-ը: Մոտ 950 գյուղական բնակավայրերում ապրում է 1174,1 հազ. մարդ (բնակչության ընդհանուր թվաքանակի 36,0%-ը): Գյուղական տնտեսության հիմնական ճյուղերն են ագրարային հատվածը և անտառային տնտեսությունը, որտեղ, ըստ 2010 թ. տվյալների, զբաղված է գյուղական բնակչության 48%-ը: Արդյունաբերությունում աշխատում է գյուղական բնակչության 12,6%-ը, տրանսպորտի ու կապի ճյուղերում՝ 6.1, շինարարությունում՝ 3.5, առևտրի, հասարակական սննդի և արտադրանքի մթերման ոլորտում՝ 9.5, այլ ճյուղերում (հիմնականում սոցիալական ենթակառուցվածքների ու կառավարման ոլորտներում)՝ 20,3%-ը:

ՀՀ մարզերում նկատվում է առանձին համայնքների դատարկման ու ծնելիության նվազման միտում: 2013 թ. առաջին դասարան չի ձևավորվել Լոռու 6, Սյունիքի 14 համայնքներում, իսկ 8 համայնք ունի ընդամենը 1 առաջին դասարանցի:

Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԶԿ) անդամ երկրներում (Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա և ուրիշներ) գյուղատնտեսական տարածաշրջան են համարվում 1կմ² վրա 150 բնակչից պակաս խտությամբ գյուղական համայնքները, և տարածքային մակարդակով առանձնացվում են՝ գյուղական տարածքներ (այստեղ ապրում է բնակչության

50%-ից ավելին), առավելապես գյուղական տարածքներ (15-ից մինչև 50%), առավելապես քաղաքային տարածքներ (15%-ից պակաս): ՀՀ-ում նման չափանիշներ չեն սահմանվել: Այնուամենայնիվ, ՀՀ մարզերի դասակարգումն ըստ ՏՀԶԿ չափանիշների ցույց է տալիս, որ դրանց ճնշող մասը գյուղական է:

Խիստ բազմազան են գյուղական բնակավայրերի գործառույթները.

- արտադրական՝ հասարակության պահանջումներին բավարարումը սննդամթերքով, իսկ արդյունաբերությանը՝ հումքով,
- գյուղական բնակչության կողմից հոգևոր արժեքներ ստեղծելուն, ազգային-մշակութային ավանդույթների պահպանելուն և գյուղական բնակավայրերում գտնվող պատմամշակութային հուշարձանների պահպանություն,
- բնապահպանական՝ ագրոկենսահամակցություններում էկոլոգիական հավասարակշռության պահպանում և հանրապետության լանդշաֆտային ուղղաձիգ գոտիների, արգելավայրերի, ազգային պարկերի և հատուկ պահպանվող այլ տարածքների նկատմամբ պետական հոգածություն,
- տարածքի նկատմամբ սոցիալական ու անվտանգության հսկողություն:

Վերոհիշյալ գործառույթների իրականացումը ինչպես ողջ հանրապետության, այնպես էլ տնտեսության ագրարային հատվածի հաջող զարգացման կարևորագույն գրավականն է¹:

Ըստ տարաբնակեցման «մարդակենտրոն» մոտեցման² չափանիշների ՀԱԱԾ-ը կարևորագույն նշանակություն է ստանում, քանզի այն նպաստելու է հավասար կենսամիջավայրի ստեղծմանը՝ անկախ բնակավայրի մեծությունից, դիրքից և այլն: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ համեմատաբար բարենպաստ կենսամակարդակը բնութագրական է 2 հազարից ավելի բնակիչ ունեցող համայնքներում: ՀՀ բարձրլեռնային 113 գյուղական համայնքներից միայն 13-ն ունեն 2 հազարից ավելի բնակչություն: ՀԱԱԾ-ը պետք է առաջադրի ոչ ստանդարտ լուծումներ նշված համայնքների վիճակը բարելավելու առումով:

3.3. Բնակչության աղքատության կրճատումը: 2000 թ. սկզբներից աղքատության մակարդակն էապես կրճատվեց, փոքրացավ նաև խզումը գյուղական և քաղաքային վայրերի միջև: Տասնամյակի վերջի տնտեսական ճգնաժամը որոշ չափով չեզոքացրեց նախորդ տարիներին ձեռք բերված դրական արդյունքները: Անհանգստացնող է մեկ այլ կարևոր հանգամանք. առկա 35 տոկոս աղքատությունը ուղեկցվում է եկամուտների գերբևեռացմամբ. ըստ Ջինիի գործակցի գերբևեռացումը 0,5 մակարդակում է:

Միևնույն ժամանակ, աղքատության մակարդակն էապես տարբեր է մարզային կտրվածքով: Շիրակի մարզը, որը գտնվում է բարձրլեռնային գոտում, աղքատության տեսակետից ամենախոցելին է: Տավուշի մարզը հանքային ջրերի ու գինեգործության արդյունաբերության և անտառային տնտեսության շնորհիվ առավել բարվոք վիճակում է: Ազգային միջին մակարդակից ցածր աղքատության մա-

¹ «ՀՀ տնտեսության ագրարային...», էջ 34, 35, 36:

² **Մ. Մանասյան**, Հայաստանի Հանրապետության տարաբնակեցման կարգավորման հիմնահարցերը: ԵՊՀ տնտեսագիտության ֆակուլտետ, Տարեգիրք 2011, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2011 թ., էջ 441:

կարդակ ունեցող մարզերն ավելի դիմակայուն եղան 2009 թ. ճգնաժամի հետևանքներին: Պատկերը հակառակն է այն մարզերում, որտեղ աղքատության մակարդակը գերազանցում է հանրապետության միջին ցուցանիշը: Աղքատության մակարդակն առավել բարձր է Լոռու, Վայոց Ձորի և Արարատի մարզերում¹:

Գյուղական աղքատության բարձր մակարդակի պատճառներից են մեկուսացվածությունը և գյուղատնտեսական նշանակության հողերի մասնատվածությունը բանուկ, հաղորդակցական ուղիներից: Լեռնային համայնքներում գյուղական աղքատության մակարդակն աճում է բարձրությանը զուգահեռ. 1700 մետրից բարձր գտնվող տարածքներում այն 34,7 տոկոս է, 1300 մետրից ցածր տարածքներում՝ 27,1 տոկոս, իսկ 1300-1700 մետր բարձրության վրա գտնվողներում՝ 29,5 տոկոս: Հողատարածքից զուրկ գյուղական բնակչության շրջանում աղքատությունը 40,6 տոկոս է, մինչև 0,2 հեկտար հողատարածք ունեցողների աղքատությունը չի գերազանցում 30 տոկոսը:

Նշված հիմնախնդիրները մատնանշում են տարածքային զարգացման նպատակայնության բարձրացման կարևորությունը: Լեռնային, նախալեռնային և սահմանամերձ բնակավայրերի համար կիրառելի են ԵՄ-ի գյուղական տարածքների զարգացման քաղաքականությունը և ԵՄ-ի ներազդման գործիքակազմը. 1) նպատակային զանազան արտադրական ներդրումային ծրագրեր, 2) տարածքների հասանելիության և կենցաղային պայմանների որակի բարելավմանը նպաստող ծրագրերում և ենթակառուցվածքներում պետական ներդրումներ, 3) բնական դժվար պայմաններում գտնվող բնակչության ծանր կենսավիճակը մեղմելու նպատակով պետության կողմից տրամադրվող նյութական փոխհատուցում և այդ տարածքներում ֆերմերային տնտեսությունների էկոլոգիապես մաքուր արտադրությունը պահպանելու նպատակով պետական ֆինանսավորում:

3.4. Արտահանման խթանումը: Ներկայումս ՀՀ արտահանումը, որը հազիվ է գերազանցում ՀՆԱ-ի 10%-ը, հիմնված է ռեսուրսատար ապրանքների վրա: Ընդամենը երեք հիմնական ապրանքախմբերով (մետաղներ, թանկարժեք քարեր, ալյուրիումային խմբեր) ապահովվում է արտահանման ավելի քան երկու երրորդը:

Արտահանման ծավալներում հանքանյութի և մետաղների մասնաբաժնի ցուցանիշով Հայաստանն ամենաբարձր դիրքերում է: Իրավիճակը խիստ փխրուն է դարձնում այս ուղղությամբ արտահանման ընդլայնման միտումը. նկատի ունենք համաշխարհային շուկայում չվերանշակված հանքանյութի և մետաղների գների հնարավոր փոփոխությունները: Արտահանման առաջանցիկ աճի հնարավորությունները կարելի է տեսնել ստորև բերված աղյուսակում: Գյուղատնտեսական արտադրանքի, պատրաստի սննդամթերքի և շինանյութերի արտադրությունները աճի մեծ ներուժ են պարունակում: Առանձնակի դերակատարում է վերապահվելու ՀՋԱԾ-ի վերանշակող, գյուղատնտեսական արտադրություններին, այդ թվում՝ խոշորամասշտաբ ջերմոցային տնտեսություններին:

¹ Հայաստան. Ձեկույց գյուղատնտեսության և գյուղական զարգացման քաղաքականության մասին, 8 ապրիլի, 2013 թ., Կայուն զարգացման վարչություն, Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջան, Համաշխարհային բանկ, էջ 71:

Աղյուսակ 2

Արտահանման տեսակարար կշիռը համապատասխան ճյուղերի համախառն թողարկման մեջ 2006-2010 թթ., տոկոս

	2006	2007	2008	2009	2010
Գյուղատնտեսական արտադրանք	2,0	1,5	1,5	2,3	2,3
Պատրաստի սննդամթերք	19,4	22,3	20,4	5,5	17,6
Հանքահումքային արտադրանք	50,1	51,8	50,1	57,0	71,0
Շինանյութ	12,5	18,0	9,0	12,6	12,1
Ոչ թանկարժեք մետաղներ և դրանցից իրեր	97,9	97,5	85,7	79,7	87,8

Աղբյուրը՝ Republic of Armenia-Poverty Reduction Strategy Paper – Progress Report, IMF Country Report № 11/191, July 2011.

Արտաքին ապրանքաշրջանառության մեջ գյուղատնտեսական արտադրատեսակների տեսակարար կշիռը կազմում է շուրջ 20%:

ՀՀ արտահանման միջին հակվածության մակարդակը սոսկ ձևավորված ճյուղային կառուցվածքի հետևանք չէ: Ի վերջո, հավելյալ տնտեսական աճի պայմաններ պետք է ստեղծվեն ավանդաբար արտահանելի հատվածը ներկայացնող հանքահումքային, ֆինանսական, ծրագրավորման ծառայությունների ու այլ ոլորտներում, քանի որ արտադրողականության միջազգային տարբերությունները արտացոլվում են հենց արտահանելի հատվածում: Արտահանման հակվածության արդյունարար պատկերացում կարելի է ունենալ համապատասխան ցուցանիշների միջոցով, որը բերված է աղյուսակ 3-ում:

Արտաքին առևտրաշրջանառության ծավալների ավելացմանն ու կառուցվածքի բարելավմանն ուղղված հիմնարար լուծումները, ինստիտուցիոնալ խնդիրներին զուգահեռ, պահանջում են երաշխավորությունների մշակում այնպիսի համալուծ հիմնախնդիրների շրջանակում, ինչպիսիք են.

- ֆինանսական միջնորդման ավելացմամբ տոկոսադրույքի և փոխարժեքի լծակների արդյունավետ փոխզործակցումը այն հաշվով, որ հնարավորինս թուլացվի փոխարժեքի ազդեցությունը,
- «անհնարիության երրորդություն» խնդրի լուծումը, երբ անհրաժեշտ է դառնում ընտրություն կատարելու կապիտալի սահմանափակումների, փոխարժեքի կայունության և գնաճի կայունության միջև¹:

Այս ասպարեզում որոշակի գործ արդեն արվում է: ՀՀ կառավարության զերակայություններում ներառված է արտահանմանը միտված արդյունաբերական քաղաքականության իրականացումը, ընտրված են արտահանման առաջնային ոլորտները:

¹ Հ. Սարգսյան, Անցումային երկու տասնամյակը Հայաստանի Հանրապետությունում. իրողություններ և մարտահրավերներ // Տարեգիրք, 2011, Տնտեսագիտության ֆակուլտետ / Գլխ. խմբ.՝ տ.գ.դ. Հ. Լ. Սարգսյան: - Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2011. - 504 էջ, էջ. 18, 19, 20:

Աղյուսակ 3

Արտահանման հակվածությունը (ապրանքների ու ծառայությունների արտահանման մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում) և շնչային ՀՆԱ-ն ՀՀ սահմանակից և Մաքսային միության անդամ երկրներում ու Իսրայելում

Երկիրը	Արտահանման հակվածությունը					ՀՆԱ-ն 1 շնչի հաշվով՝ ըստ գնողունակության համարժեքության (\$)				
	1998թ.	2008թ.	2010թ.	2011թ.	2012թ.	1998թ.	2008թ.	2010թ.	2011թ.	2012թ.
Հայաստան	19.0	15.0	20.8	23.8	25.1	1779	8055	7242	7730	8417
Ադրբեջան	22.7	65.8	54.3	56.4	53.7	1821	8653	9800	9869	10125
Վրաստան	16.5	28.6	35.0	36.3	38.4	2018	4872	5002	5417	5806
Թուրքիա	21.3	23.9	21.2	24.0	26.4	8730	15178	15965	17242	18348
Իրան	13.6	30	28	29	18	6161	11159	12677	13174	12986
ՈՂ	31.2	31.3	29.2	30.4	29.4	5493	20276	20770	22408	23501
Ղազախստան	30.3	57.2	44.0	49.5	47.6	4063	11293	12010	12977	13667
Բելառուս	59.1	60.9	54.3	81.1	81.6	4529	12455	13758	14826	15327
Իսրայել	29.9	40.3	35.0	35.5	36.2	20891	25600	28818	30622	31869

Աղբյուրը՝ World Bank, World Development Indicators 2013: Իրանի արտահանման հակվածության 2008-2012 թթ. տվյալները՝ ըստ United Nations, National Accounts Main Aggregates Database, 2-013: Իրանի մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի 2010-2012 թթ. տվյալները՝ ըստ IMF, World Economic Outlook Database 2013:

Ակնհայտ է, որ արտահանման ընդլայնման հիմնախնդիրը հնարավոր է լուծել նախ մեր ունեցած մարդկային, հողային, ջրային ռեսուրսներն առավել գործադրելու միջոցով, որին պետք է ուղղված լինի բանկային և ֆինանսական ենթակառուցվածքների զործունեությունը: Արտահանումը պետք է խթանել էժան փոխառու միջոցներով արտոնագրային, ապահովագրական, լիզինգային և ներազդման այլ լծակներով (օրինակ՝ հարկային ուղորտում շահութահարկերի դրույքաչափերը իջեցնելով՝ պայմանավորված թողարկման արտահանելի ծավալով): Նպատակադրումը ենթադրում է արտահանման տեմպերի առաջանցիկությունը ՀՆԱ-ից այն հաշվով, որ առաջիկա 10-15 տարիների կտրվածքով արտահանման ծավալները կազմեն ՀՆԱ-ի 30-40 %-ը (ներկայիս 10%-ի փոխարեն):

ՀՀ կառավարության ծրագրի հաջող իրագործման գրավականը պետք է լինի նաև այնպիսի ենթակառուցվածքների ստեղծումը, որը կնպաստի դրան՝ մասնավորապես պետություն-մասնավոր հատված համագործակցության շրջանակներում:

4. ՀՋԱԾ պաշարամիջոցները

4.1. Հողային ռեսուրսները: ՀՀ բնութագրվում է առավել լեռնային բնապատկերով, սահմանափակ գյուղատնտեսական նշանակության հողերով՝ 2,1 մլն. հեկտար երկրի 2,97 մլն. հեկտար հողատարածքից:

Մինչ հողի լայնածավալ մասնավորեցումը, ի դեպ, մեր երկիրն առաջինն էր ԱՊՀ տարածքում. 1990 թ. դրությամբ հողօգտագործումը իրականացվում էր 283 կոլտնտեսություններում (զբաղեցնում էին 628 հազ. հեկտար, մեկ կոլտնտեսու-

թյանը բաժին էր ընկնում միջինը 2219,1 հա), և 628 սովխոզ (յուրաքանչյուրը միջինը 2610,9 հա հողակտոր): Կոլտնտեսությունների ու սովխոզների տնօրինությանն էր տրված 2267 հազ. հա, այսինքն՝ հանրապետության ընդհանուր տարածքի 76,3 տոկոսը: Թվերը ցույց են տալիս, որ մինչ մասնավորեցումը հողակտորները չափերի ու կառուցվածքի առումով առավել արդյունավետ էին:

1997թ. հողի հաշվեկշռի համաձայն՝ ՀՀ հողային ֆոնդը ներառում էր գյուղատնտեսության հողեր՝ 1329638 հա ընդհանուր տարածքով: Մասնավորեցված հողերի շուրջ 78%-ը բաժանված էր 2-4 հողակտորների, և այն մտայնությունը, որ տնտեսությունների միջև կունենանք մրցակցություն, շատ պարզունակ էր, քանի որ կրճատվեց դրանց մշակման արդյունավետությունը, հետևաբար՝ արտադրողականությունը: Մեկ ամբողջական հողակտոր ուներ 332 հազար գյուղացիական տնտեսություններից ընդամենը 4,7%-ը: **Հողակտորների մասնատվածությունը** արդյունավետ հողօգտագործման լուրջ խոչընդոտ է դարձել:

Հողակտորների մասնատվածության հիմնախնդրի լուծումը իրագործելի է - հողի շուկաների գործառնման միջոցով (հատկապես վարձակալական ձևի կիրառմամբ): Այս ասպարեզում վերջին տարիներին նկատվում է պահանջարկի աշխուժացում, չնայած արժանահավատ վիճակագրությունը բացակայում է:

Հողերի լքվածությունն ու թերօգտագործումը (օգտագործվում է ընդհանուր - վարելահողերի ընդամենը երկու երրորդը, գյուղնշանակության հողերի մոտ 20 տոկոսը անմշակ է, մարգագետինների միայն 55-60 տոկոսն է հնձվում և այլն): - Չնայած արոտավայրերի հարաբերական առատությանը՝ հողագործության համեմատ անասնաբուծության թույլ զարգացվածությունը կառուցվածքային և սոցիալ-տնտեսական պատճառների հետևանք է¹: Այս հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները պետք է վեր հանվեն ու ներառվեն ՀԶԱԾ-ում, լայնորեն կիրառելով դրական միջազգային փորձը: Այս առումով դիտարժան են որոշ երկրների (հարևան սահմանակից, մաքսային միության և Իսրայելի) համեմատական բնութագրերը գյուղատնտեսական հիմնական ցուցանիշների կտրվածքով (տես աղյուսակ 4):

---

¹ Համաշխարհային բանկ. Հայաստան. Ձեկույց գյուղատնտեսության և գյուղական զարգացման քաղաքականության մասին: 8 ապրիլի, 2013 թ.:

Աղյուսակ 4

Գյուղատնտեսական հիմնական ցուցանիշները որոշ երկրներում, 2011 թ.

N	Ցուցանիշ	Հայաստան	Վրաստան	Ադրբեջան	Իրան	Թուրքիա	ՌԴ	Բելառուս	Ղազախստան	Իսրայել
1	Հողային տարածքներ (ք. կմ)	28480	69490	82658	1628550	769630	16376870	202910	2699700	21640
2	Գյուղատնտեսական հողերի տեսակարար կշիռը ընդհանուր տարածքում (%)	60,1	35,5	57,7	30,1	49,7	13,1	43,7	77,5	24,1
3	1 շնչին ընկնող վարելահողերը (հա)	0,15	0,09	0,21	0,23	0,28	0,85	0,58	1,45	0,04
4	Վարելահողերի տեսակարար կշիռը ընդհանուր տարածքի մեջ (%)	15,1	6	22,8	10,8	26,7	7,4	27,2	8,9	14
5	Գյուղատնտեսության ավելացրած արժեքը ՀՆԱ-ում (%)	21	9	6	-	9	4	10	6	-
6	1 աշխատողի հաշվով գյուղատնտեսության ավելացրած արժեքը (2005 թ. ԱՄՆ դոլարով)	6942	2531	1379	-	6264	6257	7924	4223	-
7	Գյուղական բնակչության տեսակարար կշիռը ընդհանուր բնակչության մեջ (%)	36	47	46	31	28	26	25	46	8
8	Զբաղվածությունը գյուղատնտեսությունում (% ընդհանուր զբաղվածների)	39 ¹	-	38	19,5 ²	24	10*	-	27	2*
9	Անասնապահական արտադրության ինդեքս (2004-2006 թթ. 100 տոկոս)	120,8	70,4	154	98,3	138,7	121	134,7	117,5	112,1
10	Գյուղատնտեսական մեքենաներ, տրակտորներ վարելահողերի 100 ք. կմ-ի հաշվով	325 ¹	-	-	148,6 ²	547,5 ³	27,1*	86,8*	-	-

Աղբյուրը՝ Հանաշխարհային Բանկի պաշտոնական կայք. <http://data.worldbank.org/indicator>

* Բերված են 2009 թ. տվյալները

** Բերված են 2010 թ. տվյալները

¹ ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության պաշտոնական կայք. <http://armstat.am>

² ԻԻԴ վիճակագրական ծառայության պաշտոնական կայք. <http://amar.sci.org.ir>

³ Թուրքիայի վիճակագրական ինստիտուտի պաշտոնական կայք. <http://www.turkstat.gov.tr/>

4.2. Ջրային ռեսուրսները: Դեռևս 2000 թվականին խմելու ջրի առաջարկը և պահանջարկը համաշխարհային մասշտաբով հավասարվեցին, և այժմ առաջացիկ պահանջարկով անհավասարակշռվածությունը տարեցտարի մեծանում է: Այս ամենը վկայում է ջրի՝ որպես անփոխարինելի բնական ռեսուրսի, կարևորության մասին: Ջրի պահանջարկը ժամանակի ընթացքում անընդհատ աճում է, և աշխարհի մի շարք տարածաշրջաններում հաճախադեպ են դարձել միջպետական բախումները ջրի համար:

Հայաստանի Հանրապետության հարաբերական և տարածաշրջանային կարևորագույն առավելություններից մեկը ստորերկրյա և մակերևութային ջրերն են: Բավական է նշել, որ ՀՀ տարածքում տարեկան ձևավորվում է (առանց ստորերկրյա պաշարների) 7,5 մլրդ խմ ջուր, որից օգտագործվում է ընդամենը 2,5 միլիարդ: Ստրատեգիական այդ ռեսուրսի մնացած քանակությունը, փաստորեն «արտահանվում է» հարևան երկրներ՝ գրոյական գնով: Այս ամենը թելադրում է Հայաստանի Հանրապետությունում ունենալ ՀԶԱԾ-ի շրջանակներում գործող ջրային ռեսուրսների օգտագործման և կառավարման ենթաճյուղի, որտեղ կսահմանվեն այն միջոցառումները, որոնց իրականացմամբ կարելի է հասնել ջրային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման:

Ջրօգտագործման բնագավառում առանձնակի կարևորություն է ստանում ՀՀ խմելու ջրի արտահանման ծավալների ավելացումը՝ խմելու ջուրը արտերկրում դարձել է ռազմավարական կարևոր ապրանքատեսակներից մեկը (1լ վաճառվում է 0,37 դոլար մանրածախ գնով), իսկ պահանջարկը աշխարհում անընդհատ ավելանում է: Կանխատեսվում է, որ 2011-2021 թթ. շաղցված ջրի համաշխարհային ծավալը հասնելու է 440 մլրդ և կամ աճելու է շուրջ 170%-ով:

Ջրօգտագործման էֆեկտը ակնառու է դառնում տնտեսական բազմապատկման հետևյալ օրինակով: 10 մլրդ և արտահանման դեպքում կունենանք 3,7 մլրդ դոլարի ներհոսք: Այն ՀՀ արտահանման 2012 թ. ամբողջ ծավալի բերած եկամուտը կգերազանցի ավելի քան 2,5 անգամ: Եթե հանրապետությունից խմելու ջրի արտահանման ծավալը հասցվի 10 մլրդ և, ապա այն կկազմի համաշխարհային շուկայի խմելու ջրի 3,3%-ից մինչև 2,3% (2021 թ. պահանջարկի դեպքում):

ՀՀ արտահանվող խմելու ջրի ծավալների կտրուկ ավելացման և այդ նպատակներին հասնելու տարաբնույթ հիմնախնդիրների շարքում կարևորվելու են հայկական խմելու ջրերի արտահանման ներուժի գույքագրումը, շուկաների բացահայտումը, պահանջարկի մարքեթինգը, սպառողների խմբերի սեզնետավորումը և մատուցվող (վաճառվող) խմելու ջրի տեսակի (զազավորված, թե անզազ) ու տարայի ծավալի մեծության ընտրությունը, առևտրային կազմակերպությունների հետ խմելու ջրերի վաճառքի երկարաժամկետ պայմանագրերի կնքումը, ըստ ժամկետայնության շուկայի սեզնետավորումը, տրանսպորտային միջոցների ընտրությունը, խմելու ջուր շաղցնող կազմակերպությունների հետ պայմանավորվածությունների ձեռքբերումը և այլն:

Հայկական խմելու ջրերի արտահանումն ընդլայնելու ու խթանելու ուղիների հարցը քննարկելիս կարող են դիտարկվել.

- Արտահանում՝ ներկայումս գործող պայմաններով և սխեմաներով:

¹ Մարկոսյան Ա. Խ., Սարգսյան Հ. Լ., Մարտիրոսյան Ս. Ս., Հայաստանի Հանրապետության խմելու ջրի միջազգային առևտրայնացման հիմնախնդիրները // Երևանի ճարտարապետության և շինարարության պետական համալսարանի տեղեկագիր, թիվ 3(35), 2013 թ., էջ. 19-20:

- Արտահանում՝ իզոթերմիկ-իզոթար վազոն-ցիստեռներով: Այս պրակտիկան գործել է նախկին ԽՍՀՄ օրոք, երբ հայկական հանքային ջրերը իզոթերմիկ-իզոթար ցիստեռն-վազոններով (60տ. տարողությամբ) Հայաստանից տեղափոխվում և շալցվում էին Միտիչչիի ոչ ալկոհոլային խմիչքների գործարանում: Նկատենք նաև, որ Ռուսաստանի եվրոպական մասում խմելու հանքային ջրեր չկան, ուստի հայկական հանքային ջրերը մեծ պահանջարկ կունենան ՌԴ-ում՝ հատկապես խոշոր մետալուրգիական ձեռնարկություններում:

- Հանքային ջրերից կորզել դրանց կազմի մեջ մտնող հանքային նյութերը և արտահանել: Հանքային նյութերի առանձնացման տեխնոլոգիան մշակել են հարևան Վրաստանում. մեծ արագությամբ պտտվող սկավառակի վրա վերևից կաթում է հանքային ջուրը, ջրի և պտտվող սկավառակի «հանդիպման» շնորհիվ կաթիլները բաժանվում են հազարավոր մասնիկների և «ցրվում», իսկ բարձր ջերմաստիճանի պայմաններում ջուրը գոլորշիանում է, իսկ ջրում եղած հանքային նյութերը փոշու տեսքով «նստում» են սարքի հատակին: Ստացված փոշին կարող է սպառման կամ օգտագործման վայրերում «բացվել» (լուծվել) ջրում և օգտագործվել խմելու կամ բուժական լոգանք ընդունելու համար: Հանքային ջրերից նյութերի կորզումը աչքի է ընկնում բարձր արդյունավետությամբ, քանի որ 0,5 և հանքային ջրից անջատվում է 3-5 գ հանքային նյութ: Բացի այդ, հանքային ջրերը ապակյա շշերով տեղափոխելու համար անհրաժեշտ են երկաթուղային վազոնները, իսկ դա 600 կմ-ից ավելի հեռավորության դեպքում տնտեսապես ձեռնտու չէ:

- Հայկական խմելու ջրերը կարող են սպառման շուկա հասցվել նաև խողովակաշարերով: Նման եղանակով ՀՀ հատկապես դեպի արաբական աշխարհի երկրներ փոխադրված ջուրը կարող է ավելի փոքր ծավալներով հասցվել սպառողին՝ տեղում կազմակերպելով դրանց տարայավորումը: Ամեն դեպքում խմելու ջրի արտահանման այս կամ այն եղանակի ընտրությունը պետք է հիմնավորվի համապատասխան մասնագիտական հաշվարկներով:

Սևանա լճի քաղցրահամ ջրի ծավալները երաշխիք են, որ ՀՀ-ն ի վիճակի է ապահովելու արտահանվող խմելու ջրի մեծ ծավալներ՝ ջուրը դարձնելով արտահանման գերակա ճյուղերից մեկը և ՀՀ սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման կարևորագույն աղբյուր¹:

4.3. Հայաստանի հելիոֆիկացիան և գյուղատնտեսությունը: Տնտեսության շեշտակի վերելքի ակնկալությունը իրապես պայմանավորված է բարձր արտադրողականության ու արդիական տեխնոլոգիաներ կիրառող ճյուղերով, որը բնավ չի նշանակում, որ գյուղատնտեսությանը պետք չէ այդ ամենը: Հանդիսանալով արդյունաբերական հեղափոխությունների առաջամարտիկը՝ գյուղատնտեսությունը չի կորցրել իր գեներացնող դերը հետիմդուստրիալ տնտեսություններում: Գենային ճարտարագիտության, կենսատեխնոլոգիաների ու ինտենսիվ տեխնոլոգիաների (էլեկտրոնիկա, ռոբոտատեխնիկա և այլն) ներդրմանը զուգընթաց չպետք է անտեսել հելիոֆիկացիայի նպաստավոր հնարավորությունները:

¹ Մարկոսյան Ա. Խ., Սկրտումյան Մ. Մ., Թքմաջյան Գ. Վ., Ջրային ռեսուրսների և ջրային համակարգերի կառավարումը, Հատոր 1 / Եր.: Երևանի ճարտարապետության և շինարարության պետական համալսարանի հրատ., 2011 թ., էջ 615:

Արևային տեխնիկայի զարգացման հայկական տարբերակը¹ էապես տարբերվում է այլ երկրներում կատարվող աշխատանքներից առաջին հերթին իր մոտիվացիայով: Եթե համաշխարհային տնտեսության մեջ այն դիտվում է որպես գործող ատոմակայանների և ջերմակայանների այլընտրանք, եթե արևային էներգետիկան ուղղորդվում է դեպի էներգախնայողության ռեժիմ, ապա հայկական տարբերակում շեշտը դրվում է արևային տեխնիկայի տեխնոլոգիական առանձնահատկությունների վրա: Մասնավորապես.

- Դեղիտեխնիկան՝ որպես գյուղատնտեսության մեջ կիրառելի բարձր տեխնոլոգիա՝ գյուղմթերքներ վերամշակելու և էլիտար շուկաներին էկոլոգիապես մաքուր սննդամթերք մատակարարելու համար:
- Ֆունիգացիայի և թունաքիմիկատների ակտիվացման համար էկոլոգիապես մաքուր և հասանելի միջոց:
- Դեռավոր և սահմանամերձ գյուղերում արտադրված գյուղմթերքները նախնական վերամշակումից հետո ստացված կիսաֆաբրիկ խտանյութերը ապրանքային վերջնական տեսքի բերելու նպատակով վերամշակող ձեռնարկություններ տեղափոխելու համար տեխնոլոգիապես նախընտրելի ձև:
- Գյուղում սոցիալ-տնտեսական և սանիտարահիգիենիկ պայմանների բարելավման միջոց, աղբահանությունը և աղբի վերամշակումը տեղում կազմակերպելու ձև, դպրոցների, հիվանդանոցների ու մանկապարտեզների ջեռուցման էժան և հուսալի եղանակ:
- Ոռոգման ընդհանուր համակարգերի անխափան աշխատանքը ապահովելու և գյուղատնտեսության մեջ կաթիլային ոռոգման եղանակը ներդնելու հասանելի միջոց:
- Գոմաղբից էժան և բարձրորակ բիոպարարտանյութեր ստանալու տեխնոլոգիա:
- Կիտոռյի համաձայնագրի սահմաններում ածխաթթու գազի արտանետումների նվազեցում և այրվող թթվածնի խնայում:

Կան արևային տեխնիկան և տեխնոլոգիաները գյուղատնտեսության մեջ կիրառելու բազմաթիվ այլ ուղղություններ, որոնց զարգացումը թույլ կտա օգտագործել նաև հարևան երկրների, օրինակ՝ Ռուսաստանի Դաշնության և Իրանի գյուղմթերքների հսկայածավալ հումքային բազան՝ դեպի աշխարհի էլիտար շուկաներ էկոլոգիապես մաքուր սնունդ առաքելու համար:

Արդեն առկա են արևային տեխնոլոգիաների կիրառմամբ «Արևային քաղցրավենիքի», «Արևային խտացրած կաթի», «Արևային պանրի», «Արևային հյութերի», «Արևային մուրաբաների», «Արևային կոնյակի», «Արևային լավաշի» և այլնի զանգվածային արտադրություններ կազմակերպելու համար անհրաժեշտ տեխնիկական միջոցները: Մեծ հեռանկար է խոստանում տարբեր երկրների լողափերում և տուրիստական կենտրոններում «Հայկական արևային խոհանոցներ» կազմակերպելու գաղափարը: Միայն այստեղ օգտագործվելիք արևային տեխնիկայի շուկայի ծավալները ահռելի են: Գյուղի և գյուղատնտեսության հեղինակահան հնարավոր չէ պատկերացնել առանց ժամանակակից հեղիտեխնիկական

¹ Այն մշակվում է և գործնական կիրառությունների փորձարարական փուլում է, որը ղեկավարվում է տեխնիկական գիտությունների դոկտոր Վ. Համազասայանի կողմից:

արդյունաբերության, որը հելիոֆիկացիայի ծրագրի հեղինակները մտադիր են կազմակերպել աղետի գոտում: Հելիոֆիկացիան Հայաստանին հնարավորություն կընձեռի լուծել իր էներգետիկ անվտանգության խնդիրները, ստանալու արևի «կանաչ» էներգիա:

5. ՀՀԱԾ-ի իրականացման ճանապարհային քարտեզը

ՀՀԱԾ-ի վերջնականատակը ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումն է՝ հողի, ջրի, արևի ու մարդկային կապիտալի բաղադրիչներով:

Իր ընդգրկունությամբ և վերը նախանշված թիրախային ուղղությունների նպատակայնությամբ ՀՀԱԾ-ը կարող է հավակնել «Ազգային պետական ծրագիր» կարգավիճակի: Ծրագիրը ենթադրվում է իրագործել հետևյալ համալուծ խնդիրների միջոցով.

- ՀՀԱԾ-ի հայեցակարգի և ծրագրի մշակում,
- ՀՀԱԾ-ի կենսագործումը կազմակերպելու խնդիրների (ամրագրված միջոցառումների պլանով) մշակում, որում արտացոլված կլինեն իրականացնող ինստիտուտները, ֆինանսական ապահովման աղբյուրները և սպասվելիք արդյունքներն ըստ ժամկետների:

ՀՀԱԾ գործարկման լավագույն միջոց կարող է լինել *Պետական ներդրումային հիմնադրամի* ստեղծումը, որը մասնակցություն կունենա մասնավոր հատվածի ներդրումային այնպիսի բիզնես նախագծերում, որոնք նպատակաուղղված կլինեն նաև արտահանման աճին: Նմանատիպ ծրագիր պետականորեն կյանքի է կոչվել Իսրայելում 1993 թ.՝ ՅՈՋՄԱ անունով, սատարել է վեներաբլային - ու մասնավոր բաժնեմասնակցային նախաձեռնությունները:

Առաջադրվող ՀՀԱԾ ազգային պետական ծրագրի կենսագործման համար հանրապետությունում առկա է գիտական սպասարկման անհրաժեշտ ներուժը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Հ. – ՀՈՂՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒ ՋՐՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

Հողվածում լուսաբանվում են ՀՀ ավանդական ռեսուրսների (հողի, ջրի) ռացիոնալ օգտագործման հիմնահարցերը և ուղիները, երկարատև կայուն տնտեսական աճի նախապայմանների ստեղծման տեսակետից:

АННОТАЦИЯ

САРГСЯН Г. – К ВОПРОСУ О РАЗРАБОТКЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ И ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

Статья посвящена вопросам и подходам рационального использования традиционных ресурсов (земли, воды) РА, с точки зрения создания предпосылок долгосрочного стабильного экономического роста.

SUMMARY

SARGSYAN H. – ON THE QUESTION OF LAND AND WATER USAGE NATIONAL PROGRAM ELABORATION

The article touches upon issues and ways of rational usage of traditional resources from the viewpoint of creating long-term sustainable economic growth preliminaries.